

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ, ПОРУШЕНИХ ЗА СКАРГОЮ ПОТЕРПІЛОГО

СЕМЕНКО

В статті проаналізовані кримінально-процесуальні особливості процесу доказування по справах, возбужденным по жалобам потерпевшего. Раскрыты психологические особенности потерпевшего как субъекта доказывания со стороны обвинения.

Ключові слова: потерпілий, доказування, допит, психічний стан, оцінка доказів.

Постановка проблеми

Відповідно до Кримінально-процесуального законодавства України потерпілим визнається фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Тому особливу увагу в світлі реалізації права на судовий захист, а також можливості доступу громадян до правосуддя, звертає на себе провадження у кримінальних справах приватного та приватно-публічного обвинувачення. Дякуючи існуванню процесуального інституту приватного та приватно-публічного обвинувачення громадянин, у разі порушення його приватних інтересів, залучається до участі в кримінальному процесі на стороні обвинувачення. Дослідженням цього процесуального інституту займалися такі науковці, як Л.Іванов, В.Лазарева, В.Попелюшко, В.Сисков, Л.Франк, Н.Шишкевич.

Мета статті – проаналізувати психологічний зміст процесу доказування у справах, порушених за скаргою потерпілого.

Основний матеріал

Сучасне кримінально-процесуальне законодавство України до справ про злочини,

що порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого та належать до категорії приватного обвинувачення, відносить справи про злочини, передбачені ст. 125 КК (умисне легке тілесне ушкодження), ч.1 ст. 126 КК (умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень) та справи про злочини, передбачені ст. 356 КК (самоправство) щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян. Стаття 27 Кримінально-процесуального кодексу України має назву «Притягнення до кримінальної відповідальності не інакше як за скаргою потерпілого» та, крім визначення категорії справ, що порушуються за скаргою потерпілого, визначає процес розгляду даних справ.

Саме за скаргою потерпілого суддя порушує кримінальну справу, а особа, яка подала скаргу до суду, має право в будь-який момент відмовитись від обвинувачення, в тому числі й примиритися з обвинуваченим, що зумовлює закриття справи. Кримінальні справи, передбачені ч.1 ст. 152 Кримінального Кодексу (згвалтування) належать до справ приватно-публічного обвинувачення, оскільки їх порушують за скаргами потерпілих або прокурора, однак закриттю за примиренням потерпілих із обвинуваченими останні не підлягають.

У справах приватного обвинувачення потерпілі від злочину в переважній більшості випадків зацікавлені в порушенні відносно злочинця кримінального переслідування,

і визнані їх у встановленому порядку потерпілими, що дає можливість відстоювати у кримінальному процесі свою позицію та в кінцевому результаті отримати повне відшкодування заподіяних збитків, а також покласти кримінальну відповідальність на особу, яка вчинила злочинне діяння. Постраждала від злочину особа має можливість відстоювати свої права та законні інтереси на всіх етапах провадження у справі [3, с. 98].

Отже, у зазначеній вище категорії справ, потерпілому належить право підтримувати обвинувачення. Більше того, потерпілий має право збирати та надавати суду докази вини обвинуваченого, ініціювати допит свідків, за власним бажанням та переконанням проводити експертизи (наприклад, медична експертиза щодо заподіяної шкоди здоров'ю), вимагати відшкодування збитків тощо.

Як відомо в спеціальній літературі учасників процесу доказування прийнято розподілити на дві групи:

А) суб'єкти доказування;

Б) інші особи, що залучені за потребою доказування [6, с. 182].

У свою чергу серед суб'єктів доказування, в залежності від процесуальної функції (за аналогією класифікації учасників кримінального процесу), можна виділити:

А) суд;

Б) суб'єкти доказування на стороні обвинувачення;

В) суб'єкти доказування на стороні захисту.

Таким чином, відповідно до даної класифікації, потерпілий може бути віднесений до суб'єктів доказування зі сторони обвинувачення. Варто відзначити, що відповідно до чинного законодавства процес доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів. Втім відповідно до статті 67 КПК перевірку та оцінку доказів можуть здійснювати суд, прокурор, слідчий та особа, що проводить дізнання. Потерпілому таке право не надається. Відповідно до статті 66 КПК «Збирання і подання доказів» потерпілий має право збирати та представляти у суді докази.

Виходячи із змісту ст. 66 КПК, потерпілий може приймати участь у збиранні доказів, хоча й в обмеженому обсязі: він має

право збирати та представляти документи та певні предмети з метою подальшого залучення їх до кримінальної справи в якості доказів. На думку автора, це достатньо логічно так як проводити слідчі, судові та інші процесуальні дії можуть тільки уповноважені державою органи та посадові особи.

Таким чином, надані матеріали та предмети (об'єкти) потерпілим суду ще не є доказами, а стануть такими тільки після виконання відповідних процесуальних дій (допиту, вилучення, винесення постанови про призначення та залучення до кримінальної справи речових доказів тощо). В результаті роль потерпілого у збиранні доказів виглядає пасивною, оскільки він має право лише клопотати щодо залучення предметів (об'єктів) або документів, втім клопотання може бути відхилене судом.

Крім того, у потерпілого можуть виникнути ускладнення щодо витребування деяких документів (наприклад, оригінал історії хвороби, який на руки пацієнту не видається), у такому разі залучити документ до справи можна буде лише шляхом направлення запиту судом. В кінцевому результаті все зводиться до заяви клопотання потерпілого щодо витребування документів. Таким чином, право потерпілого збирати та надавати докази суду тісно пов'язано з його правом на заяву клопотання.

Процес доказування супроводжується пізнавальною і розумовою діяльністю суб'єктів доказування, де основна мета доказування полягає у з'ясуванні дійсних обставин справи. Доказування – це ще й складний психологічний процес, в результаті якого у судді формується та чи інша думка у справі.

На думку російського дослідника Сискова В.А., ключове значення має психологічна сторона процесу доказування, яка виступає не тільки механізмом формування доказів, але й є елементом формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування [5, с. 8]. Для розуміння природи кримінально-процесуального доказування необхідно мати на увазі, що власне сам процес доказування складається з трьох частин:

1. Інформаційний елемент, який підкреслює роль пізнання в доказуванні у кримінальних справах;

2. Логічний елемент містить два аспекти: засвідчувальний та логічний. Засвідчувальний аспект складається з процедурних правил отримання доказів, встановлених законом для гарантії достовірності отриманої інформації. Логічний передбачає використання закономірностей та законів логіки для обґрунтування рішення по справі на підставі отриманої інформації;

3. Психологічний елемент, що відповідає за формування внутрішнього переконання та є основою для оцінки системи і сукупності доказів.

Зібрані та надані суду докази потерпілим носять, як правило, оціночний характер і залежать від психологічного та інтелектуального розвитку потерпілого. Особа, якій була завдана фізична біль, нанесена травма здоров'ю та психологічному стану, природно, знаходиться під впливом негативних, пригнічуючих емоцій та прагне встановлення справедливості і покарання винних. В результаті надані потерпілим свідчення та зібрані ним докази можуть носити заангажований, суб'єктивний характер, де чітко прослідковуватиметься його особиста позиція та прагнення негайного покарання винуватців. У такому випадку необхідно розглядати надані потерпілим докази у комплексі з показами свідків та оцінювати їх у сукупності з іншими доказами.

У певних випадках в силу різних причин потерпілий не виявляє бажання реалізувати своє право на збирання доказів та заявлення клопотань, проте дача показів є розповсюдженою формою участі потерпілого в процесі доказування.

Допит потерпілого є певним джерелом отримання доказів, але в силу різних обставин та пережитого стресу, потерпілий може бути надмірно емоційним під час допиту або, навпаки, злочин викликав у нього стан психологічного заторможення, в результаті чого злочинне діяння стало причиною деформування логічного мислення потерпілого. З метою отримання достовірних фактів та безоціночної інформації, які стануть основою доказів злочинного діяння, на думку автора, допит потерпілого необхідно проводити з урахуванням його психологічного та емоційного стану. У разі емоційного збу-

дження або ж коли потерпілий знаходиться у стресовому стані – фрустрації, байдужості, пригнічення, – допит варто перенести на інший час, коли емоційно-психологічний стан потерпілого буде більш стабільним.

Навіть найменша неувага зі сторони суду до потерпілого може посилити його негативний емоційний стан та значно ускладнити комунікацію в процесі допиту, що безумовно вплине на якісно-кількісні характеристики отриманих доказів. В ході допиту потерпілого для отримання необхідних у справі доказів слід брати до уваги те, наскільки суб'єктивними можуть бути покази потерпілого, який виступає насамперед зацікавленою стороною, покази якої, як стверджує російський вчений А.Р. Ратинов, варто піддавати критичному аналізу [4, с. 50-51].

Психічні переживання потерпілого, особливо коли злочинне діяння тією чи іншою мірою направлене проти життя, здоров'я та гідності особи, характеризуються емоційною глибиною та особливою гостротою. Тому потерпілий, будучи об'єктом злочинного посягання, сприймає картину скоєного злочину досить гостро та відчуває на собі її безпосередній вплив.

Специфіка переживань потерпілого визначає його психічний стан, який є своєрідним відображенням тих змін, що відбулись в особистості під впливом злочину та його наслідків. Як правило, на фоні психічного стану проявляється дія інших психологічних закономірностей, які тією чи іншою мірою впливають на психічні процеси потерпілого (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, вольові та емоційні процеси). Як наголошують психологи, психічний стан завжди ситуативний, за своєю суттю він є реакцією на ситуацію. Варто відзначити, що психічний стан потерпілих можна визначити як відносно стійкий прояв всіх компонентів психічної діяльності особи, яка стала жертвою злочину. Цей стан залежить від характеру, сили та інтенсивності злочинного впливу, а також від попереднього емоційно-психічного стану потерпілого та виражається у своєрідних психічних процесах, показах, поведінці і ставленні до справи потерпілого [6].

Безперечно, що різні форми злочинного діяння та рівень їх жорстокості і впливу на

здоров'я та гідність потерпілого безпосередньо впливають й на формування показів потерпілого. На цій стадії важливе значення має психічний стан, що виник у потерпілого до злочину. А саме до такого стану можна віднести психічну безпорадність потерпілого (душевну хворобу, несвідомий стан, психологічну травму) та фізичну слабкість, викликану певною хворобою, фізичні вади, похилий вік тощо. Безпорадність потерпілого може бути обумовлена й станом алкогольного сп'яніння або вживанням наркотиків.

Таким чином, попередній психічний стан потерпілого певною мірою посилює негативний вплив злочинного посягання, викликаючи певну гіперболізацію у ході дачі показів та відтворенні ситуації. На думку автора, цей психологічний аспект необхідно враховувати в суді при перевірці та оцінці показів потерпілого.

Варто наголосити, що усвідомлення небезпеки часто викликає у потерпілих стеничну форму страху, яка є активно-захисним рефлексом. У такому стані потерпілий чинить активний супротив, використовуючи різні способи з метою запобігання негативним наслідкам. У цей час всі сили потерпілого направлені на боротьбу з нападником, розумова діяльність фокусується на оцінці обстановки, виборі засобів боротьби та прийнятті найбільш сприятливого рішення. Внаслідок чого увага потерпілого нестабільна і концентрується лише на окремих моментах ситуації, які згодом висвітлюються у свідомості, залишаючи у тіні низку суттєвих деталей. Таким чином, швидкоплинність подій не дозволяє вловити послідовність та окремі моменти ситуації, що розгортається, часто потерпілі не пам'ятають дії кожного з нападників й тому не можуть пригадати, хто з них першим скоїв ті чи інші насильницькі дії.

При отриманні легких і тяжких тілесних ушкоджень, побоях, удушенні та інших травмах до психічного стану страху додається відчуття болю. Саме біль посилює стан страху та утворює своєрідний психічний стан, що визначає сукупність фізіологічних процесів в центральній нервовій системі. Гостра біль ускладнює та змінює перебіг психічних процесів, сприяє утворенню до-

мінантного джерела збудження, яке притягує до себе збудження з інших нервових центрів та придушує їх діяльність.

В ході оцінки доказів, наданих потерпілим, та під час допиту останнього у суді необхідно враховувати, що психічний стан, який виник в результаті болю, залежить від попереднього психічного стану. Стомленість та безсоння підвищують чутливість людини до болю, втім значна перевтома притупляє біль. На холоді відчуття болю посилюється, а тепло, навпаки, сприяє послабленню. Важка психологічна травма, стан нервової напруги нерідко придушують відчуття болю. Тому відчуття болю від раніше отриманих травм в ході боротьби та протистояння потерпілого раніше може виявитись за часом відстроченим від моменту їх нанесення, оскільки увага потерпілого в той час була сконцентрована на захисті. Досить часто з цієї причини покази потерпілого щодо часу нанесення ушкоджень можуть бути неточними та суперечити іншим доказам.

Під час проведення допиту та оцінки фактів, які повідомляє потерпілий варто звертати увагу на ту обставину, що психічний стан потерпілого досить часто визначає повноту та якість отриманих від нього показів. В момент злочину сприйняття потерпілим оточуючої обстановки та дій злочинців може бути обмежено емоційним переживанням останнього, надмірним страхом, біллю та іншими негативними подразниками. В цей час у потерпілого свідомість звужена, логічна та розумова обробка інформації пригнічена та спотворена можливість багатогранного сприйняття. Лише в окремих випадках увага концентрується на деталях події, що відбувається, а думки нав'язливо повертаються до страху та небезпеки, пов'язаних з діями злочинців.

Стан стресу потерпілого впливає на процес збереження, переробки та відтворення перебігу подій. Так, під впливом емоційної напруги, часто зустрічається, що потерпілий на перших допитах не може згадати обставини, які передували подіям злочину. Іноді бувають випадки, коли потерпілий на перших порах після злочину взагалі не може пригадати хід подій. Все це пояснює чому на повторних допитах покази потерпілого

АНОТАЦІЯ

В статті проаналізовані кримінально-процесуальні особливості процесу доказування у справах, порушених за скаргою потерпілого. Розкрито психологічні особливості потерпілого як суб'єкта доказування зі сторони обвинувачення.

виявляються, як правило, більш повними, ніж на попередніх етапах.

Також варто зазначити, що процес усвідомлення потерпілим трагічних подій може продовжуватись протягом декільком місяців, що нерідко впливає на його покази в суді. Іноді є потреба у декількох допитах, щоб у складних випадках відновити всі суттєві обставини справи, виявити незнайдені на першому допиті «збереження пам'яті».

Таким чином, на думку автора, з психологічної точки зору покази потерпілого щодо обставин злочину підлягають критичній оцінці в силу наступних факторів:

- перебільшена розповідь стосовно певних моментів пережитої події (наприклад, перебільшення у показах про кількість злочинців та про предмети, які вони використовували);

- узагальненість, особливо під час дачі перших показів, відносно обвинувачених осіб («всі тримали», «всі приймали участь у побитті»);

- прогалини, пропуски деяких елементів під час опису ситуації, що відбулась;

- омана відносно послідовності розвитку подій – плутанина, під час опису подій, перестановка окремих деталей, порушення послідовності дій тощо.

Покази потерпілого, як відзначає В.А. Лазарева, – мають подвійну природу: вони виступають не тільки доказами у кримінальній справі, але й інструментом захисту для потерпілого своїх прав, одним із способів здійснення останнім процесу доказування [2, с.268].

На думку автора, заслуговує на увагу позиція російського правника Л.Ф. Іванова, відносно надзвичайної важливості психологічних особливостей потерпілого для з'ясування рівня відповідальності обвинуваченого, виходячи з чого суд повинен враховувати також і провокуючу поведінку потерпілого. У такому разі провокуюча поведінка

SUMMARY

The article analyses the criminal-procedural peculiarities of the proof's process in cases instituted on the basis of complaints the victim. Revealed the psychological characteristics of the victim as a subject of the evidence for prosecution.

потерпілого визнається як обставина, що пом'якшує вину підсудного [1, с. 67].

Висновок

Відповідно до чинного законодавства потерпілий має право збирати докази та представляти їх у суді. Можна виділити наступні форми участі потерпілого в процесі доказування: збирання та надання доказів суду; заявлення клопотань (в тому числі й щодо проведення слідчих та інших процесуальних дій); дача показів. З психологічної точки зору процес доказування є пізнавальною та розумовою діяльністю суб'єктів доказування, головною метою якого є з'ясування дійсних обставин справи.

Література

1. Иванов Л.Ф. Некоторые познавательные и психологические приемы, применяемые при опознании // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». Выпуск 9. – 2007, №4. – С. 66 – 71.
2. Лазарева В.А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практическое пособие. – М., 2009.
3. Попелюшко В. Справи приватного обвинувачення: актуальні проблеми, законодавчі парадокси // Право України. – 2006. – №4. – С.98-100.
4. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., 2001.
5. Сысков В.Л. Доказательная деятельность суда первой инстанции по уголовным делам: Автореферат диссертации канн. юр. наук. – Челябинск, 2007. – 22 с.
6. Франк Л.В. Понятие криминальной виктимологии и виктимности и некоторые ее аспекты в преступлениях против жизни и здоровья // Вопросы криминалистики, криминологии и судебной экспертизы – Баку, 1972 – № 15.
7. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология: Учебное пособие. – М.: Право и Закон, 1997. – 320 с.
8. Шинкевич Н.Е. Потерпевший как субъект доказывания // Вестник ОГУ. – 2006, №3. – С. 182-184.